

LEONID ZUROV EESTIS*

IRINA BELOBROVTSEVA

Käesolevas artiklis käsitletakse fakte ja dokumente, mis on seotud kirjaniku, asjaarmastajast arheoloogi ja etnograafi Leonid Zurovi (1902–1971) viibimisega Eestis aastatel 1919–1938. Esmakordselt üritatakse siin mõtestada Zurovi rolli nn vene kultuuri teksti loomisel Eesti Vabariigis. Et Zurov ei elanud Eestis püsivalt, suutis ta asetuda vähemalt kahte siinsete venelaste jaoks paljudest võimalikest kontekstidest: esiteks oli ta endine Loodearmee võitleja ja teiseks vene kultuuritegelane, kes toetas oma rahvuskultuuri säilimist väljaspool kodumaad. Artikli maht ei võimalda siiski käsitleda kogu teemat, mis puudutab Leonid Zurovi suhteid Eestiga.

Leonid Zurov kui literaat

Leonid Zurovit teatakse esmajoones literaadina. Tema sulest on ilmunud viis raamatut: jutustusi koondav „Kadett” („Кадет”, Riia, 1928), Petseri kloostris ajalugu käsitlevate poeetiliste novellide kogu „Kodumaa” („Отчина”, Riia, 1928), Kodusõjale pühendatud romaanid „Iidne tee” („Древний путь”, Pariis, 1933) ja „Põld” („Поле”, Pariis, 1938) ning jutustustekogumik „Marjanka” („Марьянка”, Pariis, 1958). Zurovi jutustused, vested ja romaanikatked ilmusid vene eksiili ajakirjanduses, kusjuures kaastööd tegi ta ajalehtedele *Poslednije Novosti* (Pariis), *Segodnja* (Riia), *Vesti Dnja* ja *Russkij Vestnik* (Tallinn), ajakirjadele *Sovremennõje Zapiski* (Pariis), *Nov* (Tallinn), *Perezvonõ* (Riia), *Žurnal Sodružestva* (Viiburi) jt.

Meie kaasaegsete mälupildis seostub Leonid Zurovi nimi eelkõige Ivan Buniniga, kelle kutsel tuli Zurov 1929. aastal Pariisi ning elas vaheaegadega suure kirjaniku kõrval kuni tolle surmani 1953. aastal. Mõned allikad¹ väidavad, et Zurov oli Bunini kirjanduslik sekretär, ent see väide ei pea paika: Ivan Bunin kasutas seda väljendit vaid Jakov Tsvibaki (pseud Andrei Sedõhh) puhul, kes saatis Buninit 1933. aastal ka tema sõidul Stockholmi Nobeli kirjandusauhinna tseremooniale.

Zurovi kui isiksuse ja tema loomingu suurimaks kujundajaks oli tema enda noorpõlve saatus: 1918. aastal sai Ostrovi Reaalkooli kuuteistaastasest noorukist Loodearmee (edaspidi LA) vabatahtlik. Esimene dokument, mis õnnestus mul leida, pärineb detsembrist 1919. Selle järgi kuulus Zurov Narva 13. laskurpolgu ratsaluure meeskonna juurde.² Kaks kuud hiljem, 1920. aasta veebruaris saadeti 5. Ostrovi polgu vanemallohvitser Zurov erru seoses

* Tänan ja avaldan sügavat austust Leedsis Ülikooli Vene arhiivile ja selle varahoidjale Richard Daviesile ning A. Solženitsõni nimelisele Välis-Vene Maja arhiivile Moskvas, kes lubasid kasutada nende fondides olevaid materjale ning aitasid uurimise käigus nõu ja jõuga.

¹ Vt nt internetis leiduvaid dokumente: http://www.hrono.info/biograf/bio_z/zurov.html; <http://mirslovarei.com/content-his/ZUROV-LEONID-FEDOROVICH-32089.html> jpt.

² „Tunnistus. Selle ettenäitaja on Narva 13. laskurpolgu ratsaluurekomando vabataht-

LA desarmeerimisega (LÜA, MS. 1068/1599). Nende kahe kuu sisse mahtusid Narva jõest ületulek, Eestisse taandumise kibestumus, interneerimine, LA desarmeerimine ja kümnete tuhandete sõjameeste elu viinud tüüfusepidemia. Zurov sai lahingute käigus kahel korral haavata (LÜA, MS. 1068/1597), põrutada ning põdes lõpuks plekilist soetõbe ja korduvat tüüfust (LÜA, MS. 1068/1601). On üsna loomulik, et 1918.–1920. aasta sündmused jäid igaveseks Zurovi mällu: veel nelikümmend aastat hiljem, Pariisis, meenutas ta ühes oma kirjas: „Jah, tüüfus, 1920. aasta. Ja mina lamasin tol ajal Narva kalevivabrikus. Korduv plekiline. Kõik on üle elatud.”³

Surmaga silmitsi seisnud noor sõdalane kaotas isa, kellega koos astus LA ridadesse, kümneid sõpru, elas üle sadade ja tuhandete loodearmeelaste surma ja tuli ise igavikuriigist tagasi. Pärast kõike seda tundis Zurov endas kohustust oma manalateed läinud saatusekaaslaste ees. Just sellest hetkest peale hakkas ta koguma LA-ga seotud või seda otseselt puudutavaid dokumente. Ta kirjutas üles LA endiste sõjaväelaste mälestusi. Suur hulk LA-ga otseselt seotud Zurovi isiklikku arhiivi kogutud materjale, mis peale tema surma (koos temale pärandatud Ivan ja Vera Bunini arhiiviga) anti vastavalt testamendile üle Zurovi Läti-perioodi tuttavale, eksiilis elanud Edinburghi Ülikooli õppejõule Militsa Grinile ning hiljem juba omakorda Aleksandr Solženitsõnile, kes usaldas Zurovi materjalid Moskvaa asuvasse Välis-Vene Maja arhiivi. Arhiivi fondidesse kuuluvad Lieveni armee 1918.–1920. aasta tegevusega seotud dokumendid, ajakirja Beloje Delo arhiiv, üle 2000 lehekülje endiste loodearmeelaste üleskirjutatud mälestusi, nende erinevad märkmikud, päevikud, memuaarid jne.

Leonid Zurovi dramaatiliselt alanud nn Eesti biograafia jätkus teenistusega Vene sõjaväehospitalis sanitarina (LÜA, MS. 1086/1600). Sanitari tööülesannete juhis on säilinud 5. Vene hospitali 1920. aasta 5. märtsi käskkirjas nr 2: „Palatite järelevaatajad ja sanitarid täidavad kõik arstide käsud, samuti kõik velskrite, õdede ja halastajaõdede haigete eest hoolitsemise ja ravimise ning palatite korrashoiuga seotud korraldused. Nad määravad ruumide koristamise hommikul kella seitsmest alates, arvestusega, et see lõpeks arstide ringkäigu ajaks.... [---] nad on kohustatud üldkõrgist palatitesse toitu tooma, valveõe juhatusel selle laiali jagama ja viima katelokid vooditesse. Peale söögi laalijagamist tuleb kõik nõud kokku korjata, ära pesta ning oma kohale tagasi asetada. Palati järelevaatajad ja sanitarid vastutavad palatitesse väljajagatud ja ka haigetele kuuluvate palatis olevate esemete olemasolu ja korrashoiu eest” (ERA, f 970, n 1, s 38). 1920. aasta märtsis kuulus Narva 5. Vene hospitali koosseisu 200 sanitari. Kõik nad pidid palatites olema hommikul kella seitsmest õhtul kella seitsmeni (ERA, f 970, n 1, s 38). Leonid Zurovi nimi numbri all 177 (ERA, f 970, n 1, s 38) kuulub 5. Vene hospitali teenistujate nimekirja kuni 1920. aasta 2. märtsini. Kolm kuud hiljem, juuni algul saadetakse ta viieks päevaks Tallinna töölähetusse (LÜA, MS.1068/1602).

Võib eeldada, et see töölähetus oli endise loodearmeelase Eestist lahkumise teatavaks maskeeringuks. Kahjuks ei ole õnnestunud leida Zurovi nime

like rühma vanemallohvitser Leonid Zurov, mida tõendan oma allkirjaga [allkiri mitteleotav]. 3. det. 1919. a” (Leedsi Ülikooli arhiiv – edaspidi LÜA –, MS. 1068/1598).

³ Leonid Zurovi kiri Nikolai Andrejevile 6. X 1958. Catherine Andreyevi isiklik arhiiv Oxfordis (edaspidi CAIA).

erinevatest Eestist Läti Vabariiki väljasõiduga seotud dokumentidest, ent samal ajal ei ole tema nime enam ka 5. Vene hospidali töötajate 1. juuni nimekirjas. Selle eest võib juba 1920. aasta septembris leida Zurovi Riias⁴, kus ta kahe aasta jooksul omandas keskhariduse, lõpetades 1922. aasta juunis sealse venekeelse linnakeskkooli.

Venemaa – lähedal ja kaugel

Süvauskliku Leonid Zurovi jaoks omandas tema Läti perioodil erilise koha Latgale oma suure kompaktses vanausuliste asumiga. Selle Läti piirkonna vene külade olustikule on pühendatud kümned tema 1920. aastate keskpäiga artiklid. Latgale köitis järjepidevalt kodumaa kaotust valulikult üle elanud Zurovi tähelepanu. Seda on ta maininud ka oma kirjavahetuses Ivan Bunini ja tema perekonnas elava Bunini viimase armastuse, noore kirjaniku Galina Kuznetsova⁵.

Zurovi kirjas olev fragment teise inimese reageeringust tema kui võõra suhtes on välja toodud Kuznetsova „Grasse'i päevikus“: „Sain Zurovi käest kirja. [...] Kiri on pikk ja südamlük. Ta asutab end Ülestõusmispühaks mingisse töölahetusse Vene piiriäärsetesse küladesse, kuhu asutatakse mingeid söögipunkte. „Tean, et süda saab haiget, kui näen teisel pool olevat metsa...“⁶ [...] Ilja Issidorovitš [Fondaminski – I. B], kellele andsin seda kirja lugeda, ütles vaid, et selles on tunda mingit kirjanduslikkust, mis tema silmis on hoopiski puuduseks” (Кузнецова 1995: 113–114).⁷ See, mida Fondaminski pidas kirjanduslikkuseks, oli tegelikult Zurovi meeleheitlik katse püsida ka eksiili tingimustes nii füüsilises kui ka vaimses n-ö vene ruumis. See oli katse, mida ta püüdis kogu oma elu väitel ellu viia. Ka hiljem, külastades 1935. aastal Petseri kloostrit, sõitis ta Vene piirini välja ning kirjeldas oma muljeid: „Saabusin just Pihkva järve äärest. Käisin koos Pihkva ristikäiguga NSVL-i piiri ääres olevas Petški külas. Petserist viib sinna metsaalune liivane tee: 30 versta, ehk 2 küla ja 3 talukohta. Järv oli tormine. Vene saared, Velikoje jõe suue, Pihkva, Troitsa kirik, kõik on suurepäraselt nähtavad. Käisin ka kordonis, traataia ääres. Selle taga asub Poddubje küla, kust eelmisel nädalal käis läbi kulakutevastane haarang ning kõik sealsed elanikud saadeti Siberisse. Vaikus, pirnid õitsevad, katused katki, korstnad maha aetud, aknaklaasid sisse pekstud, raamid ripnevad. Kõrval on vahitorn, punalipp tuule käes lehvimas, nõukogude piirivalvur vaatab mind binoklist” (Zurovi 6. VI 1935 kiri V. N. Buninale. LÜA, MS.1067/2073).

1928. aastal töötas Zurov Eestis Petseri kloostrit uuriva töörühma koosseisus.⁸ Selle Läti Ülikooli professori Vassili Sinaiski juhendamisel töörühma

⁴ „1920. aastal saabusin Riiga Levkovitšite juurde [...] Lätis elab mu tädi (minu vanaema A. F. Zurova lihane õde) – Jelizaveta Fjodorovna Levkovitš” (L. Zurovi kirja mustand Valentina Zurovale. LÜA, MS.1068/2460).

⁵ „Läti sai jupi meie Pihkva kubermangust. Venemaa lähedus tervendab mind igasugusest arstist paremini” (L. Zurovi kiri Kuznetsovale, 1929. a jaanuari teine pool); „Saades kätte avansi, lähen suvel Latgalesse, kus kavatsen mööda külasid ringi hulkuda. [...] Loomulikult pole siin ühtegi inimhinge, ent kohe kõrval on ju Venemaa” (Zurovi kiri Kuznetsovale 6. III 1929). Vt Белобровцева 2004: 248, 252.

⁶ Zurovi kiri Kuznetsovale 27. IV 1929. LÜA, MS. 1068/3368.

⁷ Ilja Fondaminski (1880–1942) – publitsist, kirjastaja; eksiilis tuntud ühiskonnategelane.

⁸ Vt Zurovi enda sellekohast tunnistust: „1928. aastal saadeti (Läti Ülikooli prof

töö tulemusena ilmus 1929. aastal kaks raamatut: Vassili Sinaiski „Petseri klooster. Üldine ajalooline kirjeldus” (Riia, 1929) ja Leonid Zurovi „Kodumaa. Vana Pihkva jutustus” (Riia, 1929). Neljast jutustusest koosneva raamatu eessõnas kirjutas Zurov: „jutustustekogu „Kodumaa” on kevadel Petseri kloostriis tehtud tööde tulemus. Kasutades selle külalislahkust, õnnestus mul töötada sealses käärkambris olevas käsikirjalises raamatukogus ning teha joonistusi tähtedest, vesimärkidest ja naha süvatriki kirjast. Raamatukogust leidsin hüljatud ikooni, millel oli Aleksei Mihhailovitši valitsemisaja [1645–1676 – I. B.] lõppu kuuluva kloostri kujutis, ning XVI saj kuuluva tsaari diakoni Misjur Muneihhini suurtähtedega rikkalikult ehitud käsikirjalise raamatu” (Зуров 1928: 5).

„Kodumaa” kujutab endast ajaloolise materjali põhjal loodud ning poeetiliselt edasi antud raamatut. Ent hiljem jõudis autor järeldusele, et kloostriis nähtu vajab siiski objektiivset teaduslikku kirjeldust. Enne surma ühes oma kirjas Nikolai Andrejevile⁹ meenutas Zurov: „Avaldasin Petseri kloostriis mitu artiklit. Olen neid juba kaua, ent tulutult otsinud. Lõin käega. Uppusin suurde arhiivi. Esimene artikkel „Vana kloostri kujutisega ikoon”¹⁰ ilmus 1928. aasta sügisel Riia ajalehes Slovo (kirjastus Salamandra). Avaldasin siis ka sellelt ikoonilt maha joonistatud detaile, nt kloostri peavärv ja müür” (Zurovi kiri Andrejevile 23. I 1970. CAIA).

„Kodumaa” oli Zurovi teine raamat, mis ilmus eksiilkriitikute üksmeelse heakskiidu pärvinud debüütkogumikust „Kadett” pisut hiljem (Айхенвальд 1928; Бунин 1928; Зайцев 1929; Амфитеатров 1929; Слоним 1929). Ka selle kogumiku saatis ta sarnaselt esimesele Pariisi, oma lemmikkirjanikule Buninile, kes luges noore autori mõlemad raamatud läbi ja kutsus ta Prantsusmaale, kus Zurov elas kogu oma ülejäänud elu.

Prantsusmaalt Petserisse

Ka Prantsusmaal elades säilis Zurovil sarnaselt Baltikumis veedetud aastatele elav huvi vene olustiku ja ajaloo vastu. Oma kirjanduslikku teed jätkas ta Grasse'i linnas, kuhu oli elama asunud tulevane Nobeli laureaat. 1935. aastal tuli Zurov heategevusest kogutud summade abil mõneks kuuks Eestisse

V. Sinaiski ja akad Vinogradov) mind Petseri kloostriile pühendatud monograafia asjus Riias Petserimaale, kus pidin uurima säilinud vana ehituskunsti ning registreerima muistiseid. Kevade ja suve jooksul uurisin vanu kirikuid ja kaitsemüüriehitisi, rikkalikku kloostri käärkambrist, selle peal asuvat raamatukogu, kloostri pööninguid ja keldreid, kaitsemüüri seinu ja torne, maa-alust XVI, XVII ja XVIII sajandi hauaplaatidega nekropoli, pissaadi hurtsikuid, Irboska ja Obozerje kellatorne ja külakalmistuid (L. F. Zurovi kiri tema poolt Petserimaal ja Irboska rajoonis läbiviidud vanade mälestiste uurimise ning Petseri kloostri Ratni Nikolai kiriku kellatorni restaureerimise ja arheoloogilise ning etnograafilise luure kohta aastatel 1935, 1937 ja 1938. LÜA, MS. 1068/751).

⁹ Nikolai Andrejev (1908–1981) emigreerus koos vanematega Peterburi lähistelt 1919. aastal Eestisse. Elas esialgu Narvas, lõpetas 1927. aastal Tallinnas Vene gümnaasiumi, läks õppima Prahasse, kus lõpetas Karli Ülikooli, kaitses doktoriväitekirja ajaloo erialal, töötas N. P. Kondakovi nimelises instituudis, 1939. aastast alates oli selle direktor. 1945. aastal arreteerisid ta nõukogude organid, vabanes vanglast kaks aastat hiljem. 1948. aastal põgenes salaja Inglismaale, kuhu teda kutsus Cambridge'i Ülikool. Cambridge' is töötas kuni pensionini slavistika õppetooli õppejõuna. Tuntud religioosse mõtte, vene kultuuri ja kirjanduse ajaloolasena.

¹⁰ Ōige on: Старинная икона с рисунком Псково-Печерской обители. – Слово 11. XI 1928.

ja ikka samasse Petseri kloostrisse. Sel ajal restaureeris Zurov kloostri sissekäigus oleva Nikolai kiriku kellakoja. Oma töid teostas ta 1928. aastal leitud „kloostri üksikasju kirjeldavate ikoonide abil” (Андреев 1996: 29). „Maha sai võetud kõik hilisemad ehitised, püsti pandud uued frontoonid, kellakoda vabastatud puidust vutlarist ning kaetud vanal ikoonil kujutatute kohaselt [---] Avasime iidseid relvalaost viivad laskeavad, taastasime kinniehitatud aknad ja seinte mustrid” (И. 1935: 35). See arhitektuuriline restaureerimistöö kutsus esile munkade pahameele, millest Zurov kirjutas ka N. Andrejevile: „Mingil hetkel, veel restaureerimise algetapil, kui töölised lammutasid kellakoja puitkarkassi, tuli minu juurde isa Lavrenti ja ütles: „Lõhute!”. „Ei, isa Lavrenti, lõhkusid teised. Teha on vaja nii, et vaga Korneliuse kätetöö oleks kõigile nähtav.” Kevadise Nikola-aegse vihma ja rahe ajal mungad rääkisid, et „Nikola ju pahandab”. Hiljem muutus munkade viha hoopiski soosinguks. Ent vaatamata sellele ei jäänud nad rahule iidse läve avamisega: „Sinna hakkab ju kogunema talvine lumi!”” (Zurovi kiri Andrejevile 9. V 1956. CAIA).

Leidus ka teisi skeptikuid. Nii kirjutas Zurov ühest kohalikust muististega tegelevast asjaarmastajast, „kes nõudis, et ma paneks kellakoja tippu kuplikese ristiga, ja kui ma keeldusin seda tegemast, hakkasid nii mõnedki kohalikud rääkima, et ma olen „üleilmse juutide ja vabamüürlaste vandenõu” elluviija, sest ei taha kuplikest (mida siin pole kunagi olnudki) üles seada. Siis astus minu kaitseks välja kunstnik ja arhitekt (tuntud restauraator) Vladovski, kes vastas minu vaenlastele püha följetoniga” (Владовский 1935; Zurovi kiri Andrejevile 9. V 1956. CAIA).

Suure tõenäosusega õnnestus Zurovil veenda toonast Eesti Vabariigi Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi (edaspidi HSM) Nikolai kiriku kellakoja restaureerimise vajalikkuses. Zurovi paberites on säilinud HSM-i Teaduse ja Kunsti osakonna juhataja Gottlieb Ney allkirjaga kiri 2. augustist 1935:

„Väga austatud härra Zurov

Ennekõike lubage Teid tänada Nikolai kiriku restaureerimise käigust teatamise eest. Oleksin Teile väga tänulik, kui Te saaksite mulle teatada, kelle käes ja kus asuvad leitud puidust kirved. Kui need leiti pärast 1925. a, siis kuuluvad nad vastavalt seadusele ministeeriumile, kusjuures nende leidjal on seaduslik õigus taotleda vaevatasu. Kui Teie valdusesse on sattunud mingid eelajaloolised asjad, palun Teid anda need edasi Tartu Ülikooli Arheoloogia kabinetile asjade leiukoha täpse kirjeldusega. Mis aga puutub Vana Irboska Flora ja Laura kabelisse, arvan, et me peame selle registreerima” (LÜA, MS. 1068/3218).

Zurovi ennastsalgavat tööd, mille tunnistuseks on kas või tema enda kiri Veera Buninale – „Olen hirmsasti hõivatud. Jälgin Petseri kloostris Nikolai kiriku restaureerimist. Töö algab hommikul kell seitse ja kestab öhtul kuue- ni”¹¹ –, iseloomustati Viiburi ajakirjas Sodružestvo ilmunud asjakohases artiklis kui „vene kirjaniku vabatahtlikku kangelastegu” (И. 1935: 35). Ent Zurovi Petserisse tulekut ei saa seletada ainuüksi tema sooviga restaureerida kloostri kellatorni, tal olid ka loomingulised eesmärgid: „L. F. Zurov kogus Petserimaal, Peipsi veerel ja Narva aladel materjali tulevaste kirjandusteoste jaoks, visandades samas uue romaani („Iidse tee” järje) lehekülgi” (И. 1935: 35).

¹¹ L. Zurovi dateerimata kiri V. Buninale, vastavalt kirja sisule võib tegemist olla 1935. aasta juuliga (LÜA, MS. 1067/2068).

1937. aasta ekspeditsioon Petserisse

1936. aasta lõpus loob Zurov Pariisist kontakte Praha N. P. Kondakovi nime-lise instituudiga. Zurov teavitas instituuti oma 1935. aasta Petseri kloostris uurimisega seotud tulemustest ning pakkus abi „selle piirkonna arheoloogilisel uurimisel ja materjalide kogumisel” (VVMA, f 3, m 1, s 24, lk 10). Juht-konna ülesandel tänas tol ajal instituudis töötanud N. Andrejev Zurovit kir-ja eest ning teavitas teda otsusest saata 1937. aasta suvel üks või mitu nen-de töötajat Petserimaa muistiseid üle vaatama ja uurima. Samasse perioodi jäävad veel mitmed Zurovi kirjad, kus ta teavitas instituuti muististe leidu-dest Petseris nii kloostris kui ka Puškinite ja Mussorgskite hauakoobastes (VVMA, f 3, m 1, s 24, lk 1).

Andrejevi küsimusele, kes võiks Prantsuse poolelt suvisesse ekspeditsioo-ni kuuluda, vastab Zurov: „B[oriss] V[ladimirovitš] Vilde töötab Etnograafia-instituudis. J[egor] I[vanovitš] Krug tegeleb vägagi tõsiselt ikoonikunstiga. [---] B. N. [Zurovi viga, loe: B. V. – I. B] Vilde on Prantsuse kodanik. Valdab eesti keelt. J. I. Krug on Eesti kod. Mina olen Nanseni passi omanik. Elsa Eduardovna Mahler on Šveitsi kodanik. Unbegaun on Prantsuse kod” (VVMA, f 3, m 1, s 24, lk 2p).¹² Samas kirjas püüab Zurov määratleda ka Pet-seri ekspeditsiooni tulevaste tegevuste ringi: „Nagu ma Teile juba varem kir-jutasin, Trocadéro huvitub peamiselt etnograafilisest piirist ja setu küladest. Muuseumi jaoks on vaja soetada rõivaesemeid, majapidamistarbeid jms, kirjeldamist vajavad tšudude muistsed kombes ja tavad, palju on vaja ka fotografeerida. Vanadel kalmetel oleks vaja läbi viia nii mitmeidki kaevetöid. [---] ja ka talupoegade arheoloogilised leiud vajavad registreerimist” (VVMA, f 3, m 1, s 24, lk 1–2). Suure tõenäosusega sai Zurovi 1937. aasta Petseris käik võimalikuks tänu tema tutvusele Boriss Vildega, kellel õnnestus ekspeditsioo-ni jaoks toetust saada Inimese Muuseumilt.

Boriss Vilde ja Leonid Zurovi tutvust on kirjeldatud viimase Leedsis Üli-kooli Vene arhiivis olevates mustandmärkmetes: „Tundsin Boriss Vladimiro-vitš Vildet juba ammu. 1937.–1939. aastatel oli ta Prantsuse Vene Kirjanike ja Luuletajate Ühenduse liige. Mina olin 1937.–1939. aastatel selle organisat-siooni sekretär. 1936. a õnnestus mul meie ühise sõbra korteris panna Petse-rimaa töödest huvituma ka B. Vilde. Ta läks asjast suisa põlema ning asus innuga asja kallale: läks Etnoloogia Instituuti õppima, tutvustas meie plaa-ne doktor Rivet’le, koostas Petserimaa etnograafilise ja arheoloogilise uurimise vajalikkuse kohta raporti ning asus taotlema ametliku missiooni saatmist Bal-tikumi.¹³ Koos kuulasime Etnoloogia Instituudis arheoloogiaalaseid loenguid, tudeerisime nõukogude õpikute alusel arheoloogilist ja etnograafilist luuret. Mina tegin ettevalmistustöid Slaavi Raamatukogus, tutvusin kõikide seal ole-vate Venemaa põhja- ja kirdealade, NSVL-i Pihkva, Novgorodi ja Obolenski oblastit käsitlevate arheoloogide ja etnograafide publitseeritud töödega. Koos

¹² Grigori Krug (1907–1969, munkluse vastu võtnud kunstnik, ikoonimaalija, elas Pariisis, keda Zurov tundis alates 1935. aasta Tallinnas käigust, ja lingvist B. G. Unbegaun (1898–1973) ei osalenud siiski nimetatud ekspeditsioonil. Elsa Mahler (1882–1970) oli folklorist, Baseli Ülikooli professor; Boriss Vilde (1908–1942) Eesti päritolu Pariisi Inimese Muuseumi (Musée de l’Homme) töötaja, osales Prantsuse Vastupanuliikumises, mille eest lasti maha.

¹³ Lisaks põnevale ekspeditsioonile tegi Eestisse sõidu Vilde jaoks oluliseks ka see, et tema ema elas tol ajal Tartus.

V[ildega] tutvusime ka Tartu Ülikoolis eesti keeles¹⁴ avaldatud teaduslike töödega” (LÜA, MS. 1068/752, lk 28a).

Suure tõenäosusega toimus Vilde ja Zurovi esimene kohtumine 1936. aasta 18. ja 26. oktoobri vahel, sest just 26. oktoobril teatas Vilde oma kirjas, et ta alustas toetuse „kampaaniat”. Ekspeditsioon sai rahalist toetust Prantsuse Haridusministeeriumilt ja Inimese Muuseumilt. Selle reisi materiaalse poolega tegeles Vilde, kuna Zurov sõitis Eestisse palju varem (18. VI 1937 saatis ta Stettinist Vera Buninale esimese postkaardi) ja talle tuli enne ministeeriumi ning muuseumi toetuste kättesaamist vastavad rahalised vahendid kokku laenata. Tänu Vera Buninale õnnestus Zurovil leida krediitor, kelleks sai Bunini te perekonnasõber helilooja Sergei Rahmaninovi tütar Tatjana Konius.¹⁵

1937. aasta suvel kohtusid kirja teel tuttavaks saanud Zurov ja Andrejev silmast silma. Andrejevi memuaarides kujutatakse Zurovit esialgu kirjaniku ja asjaarmastajast arheoloogina, kes külastas 1928. aastal Petseri kloostrit ja kirjutas „suurepärase raamatukese „Kodumaa”. Taaskord käis Eestis ja külastas kloostrit 1935. ja 1936. a. Seal õnnestus tal leida kloostri üksikasju kujutavaid vanu ikoone. Tänu neile viis ta läbi mõningaid restaureerimistöid. [...] Kõik see tegi ta Baltikumis kuulsaks” (Андреев 1996, II: 29–30). Samas jutustab Andrejev sellest, mida arvasid ministeeriumi arheoloogia sektsiooni ülemused ja eesti ajaloolased Zurovi leidudest: nende arvates olid Petserimaal avastatud vanad slaavi asumid „täielik mõttetus” (Андреев 1996, II: 30).¹⁶

Zurovi suhted kohaliku võimuga ei olnud just kõige paremad.¹⁷ Ühest küljest ei saanud noore Eesti riigi juhte rõõmustada Zurovi suur hulk ajaloolisi slaavi päritolu leide Petserimaal. Siit ka täiesti arusaadav Zurovi kommentaar kirjas rootsi folkloristile Knut Knutssonile: „Kahjuks ei olnud mul alati võimalik küsida jutustaja perenime. See oli ebamugav paljudel põhjustel. Eelkõige aga seetõttu, et talumehed kardavad oma nimesid avalikustada, kardavad Eesti võimu, kes vaatab Petserimaa iganenud religioossete uskumuste poole kõõrdi” (VVMA, f 3, n 1, s 20, lk 7).

Teisalt aga omistasid eesti arheoloogid ilma häbitundeta nii mõnedki tema leiud. Nii näiteks on Zurovi arhiivis säilinud Tartu Ülikooli dotsendi E. Pittenbergi kiri, kus too kahjutundega teatab, et 1935. aasta 17. septembri Päevalehes ilmus artikkel, kus teatatakse, et varem Zurovi (Зуров 1935: 93–102) poolt kirjeldatud Gorodatšeki muinaslinna avastas hoopis Osvald Saadre (VVMA, f 3, n 1, s 21, lk 5).

Zurov tutvus nimetatud artikli tõlkega, mille tegi Tallinna literaat ja pangatöötaja Pavel Irtel. Viimane soovitas Zurovil „saata ametlik kiri Ministee-

¹⁴ Leonid Zurovi märkus: eesti keelt valdas Vilde suurepäraselt.

¹⁵ Raha saamine venis ning Vildel õnnestus Eestisse sõita Inimese Muuseumilt saadud avansi toel (Vilde kiri Zurovile 5. VII 1937. VVMA, f 3, n 1, s 18 lk 4). Vilde abikaasa nimele valesti vormistatud volituse tõttu oli raha kättesaamisega probleeme ka hiljem. Raha Pariisist laekus alles septembri alguses (Zurovi kiri Buninale 7. IX 1937. LÜA, MS. 1068/2094).

¹⁶ Selle arvamuse kinnituseks või ümberlükkamiseks tuleks läbi viia omaette ajaloolaste ja folkloristide uurimus, mis väljub käesoleva sissejuhatava artikli raamidest.

¹⁷ Väärib märkimist, et esialgu anti Zurovile roheline tee: „Käisin Haridus- ja Sotsiaalministeeriumis Schillingu ja Ajalooliste mälestiste osakonna direktori h-ra Ney jutul. Käisin ka Siseministeeriumis h-ra Lepa vastuvõtul, Välisministeeriumi trükiosakonnas, kust sain prantsuskeelse raamatu Eestist ning tasuta teise klassi edasi-tagasi pileti „Tallinn–Tartu–Võru–Petseri” rongile” (Zurovi dateerimata kiri V. Buninale (17. V 1935 on lisatud viimase poolt selle kättesaamisel), LÜA, MS. 1067/2071).

riumi [suure tõenäosusega HMS-i – *I. B*] Teaduse ja Kunsti osakonda palvega luua antud teatega seoses kord majja”. Samas hoiatas Irtel Zurovit, et ministeerium asub kohe kindlasti Eesti teadlase poolele: „Kogu see küsimus on väga delikaatne ja ebameeldiv. Et te sellega ei kahjustaks oma edasisi sõite” (VVMA, f 3, n 1, s 21, lk 9).

Kõige tihedam koostöö 1937. aasta ekspeditsiooni käigus toimus Nikolai Andrejeviga, kes on hiljem meenutanud Zurovi kaugeltki mitte kõige kergemat iseloomu ja pidevat sisemist rahutust, ent vaatamata sellele oli ta väga tänulik osutatud abi eest: „hingan kõrgelt L. Zurovi kaht annet. Esiteks oskas ta talupoegadega suurepäraselt vestelda. See aga on suur kunst: nende poole ei saa pöörduda kõrgelt haritud intelligendi keeles. Sel juhul saavad nad teist väga halvasti aru ega kipu teid ka usaldama. Teiseks. Ta tundis seda piirkonda väga hästi... millised kirikud on iidset, millistes külates elavad inimesed, kes midagigi teavad vanadest asjadest, kus asuvad erakogud. [...] Leonid Fjodorovitšil olid igal pool omad sõbrad-tuttavad, mis tegi kogu asja palju kergemaks. Kõneles ta kohalikus keeles, väga piltlikult, temale reageerisid kõik ja kohe ning oli näha, et teda seal ka austati... meie vahel toimus hea tõine sõprus” (Андреев 1996, II: 35–36).

1938. aasta ekspeditsioon Petserisse

Kui 1937. aasta ekspeditsiooni peamiseks probleemiks kujunes hilinevad ja keerukas rahalise toetuse kättesaamine, siis Zurovi järgmise aasta ekspeditsiooni finantseerimine oli üleüldse suure küsimärgi all. Rahastuse saamises kahtles Zurovi isegi, vaatamata sellele, et B. Vilde raportis mainiti uurija teeneid eelmise hooaja ekspeditsiooni eesmärkide täitmisel.¹⁸ Ehkki Vilde üritas üht-teist ära teha ka omalt poolt, polnud tulemusi siiski näha. Seetõttu korraldati sarnaselt 1935. aastale korjandus. Xenia Persine, keda ekspeditsiooni saatatus otseselt puudutas (sel aastal kavatses ta Petserimaa sõidust osa võtta),¹⁹ oli vägagi mures ebamäärase tuleviku pärast. 1938. a augustis hoiatas ta selles osas ka Zurovit: „pööran teie tähelepanu sellele, et vastavalt ametlikule vastusele kavatakse meie toetust käsitleda alles novembris. See aga tähendab, et praegusel hetkel pole tegemist Prantsuse valitsuse mis-

¹⁸ „Vilde ettekandest selgub, et te täitsite eelmise aasta missiooni käigus selle arheoloogilise poole täielikult” (X. Persine'i kiri Zurovile 22. VII 1938. VVMA, f 3, n 1, s 21, lk 20).

¹⁹ Persine'i ekspeditsioonil osalemise soovist annavad aimu esiteks tema ja Zurovi ühine finantstaotlus Inimese Muuseumi direktorile (Zurovi ja Persine'i kiri Inimese Muuseumi direktorile 7. VI 1938. VVMA, f 3, n 1, s 20, lk 9–10) ja teiseks Zurovi Eestist saadetud kirja mustand, kus ta tunneb kahetsust, et Persine'i ei ole siin: „Eesti Haridusministeerium valmistab ette kõik vajalikud paberid Teie siinsetes raamatukogudes tehtava töö jaoks. [...] Eestisse jõudes sain teada, et Tallinna arhiivis on senini üllitamata XVI sajandist pärit prantsuskeelsed kirjad. Teid oodati ka Tartu raamatukogus, Etnograafiamuuseumis ja Petseri kloostris.... [...] arheoloogilise ja etnograafilise luure käigus õnnestus mul leida kauges külakolgastes (Verepkovo, Kašino, Lesgi, Kiršino, Gorodištše) vanakesi, kes mitte ainult ei mäleta vanu laule, vaid teavad ka iidsete pulmalaulude motiive ja sõnu. Need inimesed... olid nõus teile etendama kogu pulma protsessi. Kaugetes külates (Kilinets, Gverston, Budoviži, Kulje) leidsin inimesi, kes mäletavad vanu tantse. Üks jõeäärsetest küladest lubas kogu pulma ette mängida. Olles kindel, et te tulete siia, leppisin kokku kloostri koorijuhhi Vehnovskiga, kes lubas lahkelt esitada vanade laulude meloodiate salvestisi” (L. Zurovi dateerimata kiri Persine'ile (autoripoolsete märkustega masinakirjaline koopia). VVMA, f 3, n 1, s 21, lk 2).

siooniga ning oma tööd teete eraviisiliselt teistest, mitte riiklikest allikatest tuleva toetuse abil”. Vastavalt sellele järeldab Xenia Persine, et Zurovil pole mingeid kohustusi Trocadéro ehk Inimese Muuseumi ees: „mulle tundub, et te ei peaks vähemalt praegu esitama neile mitte mingeid aruandeid ega ostma nende jaoks näidiseid. Nad võivad vabalt viidata sellele, et teid hoiatati ametlikult missiooni puudutava otsuse senisest puudumisest” (VVMA, f 3, n 1, s 21, lk 24).

Seega puudus Zurovil Prantsuse valitsusasutuste ametliku saadiku staatus, mis aga raskendas oluliselt tema kui igasuguse kodakondsuseta isiku ettevõtmisi Eestis. Zurovi arhiivis on säilinud politsei kategooriline ettekirjutis kohe lahkuda sellest regioonist²⁰ ning Zurovi enda märkmed vestlusest politseiametnikega: „22/VII kell 12 päeval käis politseinik, kes palus mul tulla Politsei Valitsusse” (VVMA, f 3, n 1, s 23, lk 7).

Raske on ette kujutada, mida konkreetselt Zurov politseis enda tegevuste õigustuseks rääkis, ent selle kohtumise tulemusena pikendati tema Petseris elamise luba 24. septembrini 1938 (VVMA, f 3, n 1, s 23, lk 8). Augustis järgnes sellele luba, mille kohaselt oli Zurovil lubatud lühiajaliselt viibida Peipsi järvel ka öisel ajal.²¹ See fakt on kõnekas näide sellest, et Zurov oskas lisaks talupoegadele suhelda ka riigiametnikega, mis oli väga oluline eelkõige tema enda tegemiste jaoks. Puudus tal ju igasugune kodakondsus ning üha keerulisemaks muutuvates rahvusvahelistes oludes tundus tema tegevus piiräärsetel aladel igati kahtlane. Tõsi on ka see, et Zurov oli piisavalt ettevaatlik, sest üritas hankida mitmesuguseid saatekirju, mis tagaks tema vaba tegevuse Petserimaal. Nii näiteks oli tal Eesti Vabariigi saatkonna paber, mis erinevalt tegelikkusest tõendas, et Zurovi on Eestisse saatnud Prantsuse valitsus (LÜA. 1068/1632). Analoogsed dokumendid olid tal ka Inimese Muuseumi etnoloogia laborilt, ajakirjalt *Sovremennõje Zapiski* jm.

Zurovi olukord oli väga tõsine juba seetõttu, et toetuse positiivse vastuse korral oli sel etteulatuv jõud: eraldatavad summad oleks igal juhul läinud 1939. aasta ekspeditsiooni kulude katteks. Siinkohal on märkimisväärne Zurovi kindlameelsus. Vaatamata eelnevale teadmisele hoidis ta kiivalt kinni ette kavatsetud tegevustest ning vaatamata X. Persine'i hoiatustele soetas ta ekspeditsiooni käigus suurel hulgal vanu esemeid. Viimaste saatus selgus 1938. aasta lõpus, kui Inimese Muuseum vaatas ta toetustaotluse läbi. Zurov teavitas sellest kohe ka V. Buninat: „26. november 1938. Kiirustan Teid rõõmustama. Eile sain kirja „Musée de l'Homme'ist”. Siin on selle tekst.

„Härä. Mul on hea meel Teid teavitada, et Missioonide komisjon, mis kogunes eile (23. novembril 1938) uuesti, otsustas professor Prieve'i palve alusel eraldada Teile toetust 12 tuhande frangi ulatuses. Minu sügav lugupidamine. Jacques Soustelle (Inimese Muuseumi direktori asetäitja).”

²⁰ „E.V. Siseministerium. Politseitalitus. 2. juulil 1938. a. № 923v Tallinn. Petseri-Võru Prefektile. Palun Petseri tn. № 10a elutsevale kodakondsuseta Leonid Zuroff'ile teatada, et talle on viibimine Petserimaal, Võrumaal, Virumaal ja Tartumaal keelatud ja ta peab sealt kohe lahkuma. Ühtlasi palun tema passile teha sellekohane märkus. Politseitalituse Üldbüroo juhataja a.s. Allkiri. Politsei vanemassistent Petseri-Võru Prefektuuris Saar. 4/VII 1938” (VVMA, f 3, n 1, s 23, l 5).

²¹ „Luba nr. 085721 Zurov Leonid, sünd 18.04.1902. Elukoht: Pariisis. 1) Väljasõit või minek Peipsi ja Pihkva järvele. LUBATUD; 2) liikumine ½ km laiuses veepiirivöös Peipsi-Pihkva järvel KEELATUD; 3) Viibimine järvel öösel. LUBATUD. Väljasõidu ja randumise kohad – Kamenkast – kuni Sabolotje küalani. Luba on maksev kuni 10. augustini 1938. a. 8. aug. 1938. K. Teder. Pv Kõrgessaare kordoni ülem” (VVMA, f 3, n 1, s 23, lk 14).

Kollektsioonid jõuavad kohale detsembri alguses. Eile ja täna käisin Trocadéros, töötasin. Ilmutavad minu pilte. Arvan, et raha saan kätte detsembris” (LÜA, MS. 1068/2112).

Zurovi arhiivis on säilinud tema käsikirjalised ülestähendused talupoegadelt kogutud juttude kohta, Petserimaa toponüümika ja onomastika elementidest, masinakirjalised ekspeditsioonide aruanded, kurgaanide, pühakivide jms joonistused jne. Oma uurimuste põhjal üllitas ta terve rea artikleid (Зуров 1935: 93–102, 1936, 1938, 1939a, 1939b, 1940), suure osa kogutud materjale andis ta üle Tartu Ülikooli arheoloogia kabinetile ja Pariisi Inimese Muuseumile.²² Juba ainuüksi Inimese Muuseumis olevate Zurovi tehtud fotode kuiv kirjeldus annab märku Petserimaal läbiviidud uurimuste suurest tähendusest: „Inimese Muuseumi fototeegis on mitusada 1935., 1937., 1938. aastate negatiivi. Nende seas on võtteid nüüdseks maha põlenud Petseri puitasumist, Meguzitsõ külas 1937.–1938. aastatel tehtud ülesvõtted: pühas ojas pesemine, Jaani kivile andide toomine, laste ja naiste ravimine kivi juures; etnograafide jaoks väga olulised Meksi küla setu naiste erootilise tantsu võtted 1936. a jaanipäevast; 1937. a setu ennustajad; annid Annakivile (25. juuli 1938); peied Petseri, Tailovo ja Zatšernje haudadel (1937–38); lapse ravimine piksenoolega, mida viib läbi Lesgi küla teadjamees Dubrovski (1938. a); Potalovo küla suitsutare; setu pulmad Potalovos (pulmarong, rituaalne sepp, naiskoor); kaluri matused Lisja külas ning tema keha saatmine paadil; ... kivist ristid, mesilastarud, ... 1938. a Inimese Muuseumile edastatud kollektsioonist pean kõige olulisemaks Petserimaa pulmarätikute ja -vööde uurimist” (LÜA, MS. 1068/747).

Zurov oli esimene uurija, kes tutvustas 1920. aastal Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel jagamisele läinud Petserimaa etnograafiat ja arheoloogiat Rootsi teadlastele.²³ Ta kirjutas rootsi folkloristile Knutssonile, kes omakorda tegi ettepaneku üllitada arheoloogiliste luurete tulemused ning avaldas Rootsis Zurovi suuremahulise artikli.²⁴

Kui Zurov oli Knutssonile ära rääkinud kõik oma 1938. aasta ekspeditsiooniga seotud „seiklused”, tegi ta lõpuks lühikese kokkuvõtte: „Jah, raske on elada barbaarsel ajal!” (VVMA, f 3, n 1, s 20, lk 7).

Sõja jalus

Aeg vastas üsna täpselt Zurovi kirjeldusele: Zurov ja Andrejev kavatsesid Petserisse sõita ka 1939. aastal, ent nende ühistele püüetele tõmbasid joone peale välispoliitilised sündmused. Zurov ise, kes oli kokku kogunud suure-

²² „Kõik minu poolt avastatud iidset mälestised ja nende kohta käivad andmed andsin koos joonistega üle Tartu Ülikooli arheoloogia kabinetile. 1938. a andsin eesti arheoloogidele üle Krivski külast ostetud kivist haamri ja 17 kotitait ülaltoodud materjale” (Л. Зуров, Ф. Изборск-Малы, Материалы археологической и этнографической разведки 1935 года, lk 49. LÜA, MS. 1068/747). Vt ka Zurovi sõjajärgset märget: „Need materjalid saatsin koos 1928-35-37-38 aastate ekspeditsioonide aruannetega NSVL Teaduste Akadeemiasse” (LÜA, MS. 1068/747).

²³ 1936. aastal esines Zurov Prantsusmaal samateemaliste ettekannetega (nt „Petseri ja Irboska muistised Eestis” (26. jaanuaril Vanves’is), „Petserimaa kloostrite ja kirikute muistised Eestis” (7. veebruaril seltsis Ikona) jt.

²⁴ L. Zurovi dateerimata kirja mustand K. Knutssonile (Zurov vastas Knutssoni 15. XI 1939 kirjale). VVMA, f 3, n 1, s 8, lk 7.

mahulise arheoloogilise ja etnograafilise materjali, on oma tööst rääkinud tagasihoidlikult: „Selleks et paljutki välja selgitada, oleks vastavate küsimustega vaja tegeleda põhjalikumalt. Lühike suvi, kollektsoonide kogumine, arheoloogiline luure, soov läbi käia ja üle vaadata võimalikult suur hulk külasid, kõik see segas mul täita ankeete väga huvitavates iidsetes kohtades. [---] Meeles peab pidama seda, et sealses rajoonis pole tõsist etnograafilist tööd senini tehtud, ning seda, et naabruses, vene okastraadi taga olev maa on teaduse jaoks igavesti kadunud. Kogu 30-verstase piiriäärse ala elanikkond asustati Venemaa keskaladele sunniviisiliselt ümber. See on väga suur kaotus, sest me ei saa enam kunagi seal uurida toponüümikat ega nende etnograafiat” (VVMA, f 3, n 1, s 20, lk 7).

Euroopa tunnetas Teise maailmasõja lähenemist ning tegi selleks ettevalmistusi. Zurov sai aru, et tema uurimised vajuvad tagaplaanile. Mais 1930 kirjutas ta V. Buninale, kes üsna järjekindlalt kutsus Zurovit Grasse'i: „Andsin avalduse Trocadérosse ning sain vastuse, et kõik ekspeditsioonideks mõeldud rahad on antud riigikaitse hüvanguks. Võimalus sõita sel aastal Prantsuse esindajana Eestisse on kadunud” (LÜA, MS. 1068/2126).

Samas kuulus Zurovi mõtisklustes maailma hetkeolukorrast Eestile väga oluline koht. Sellekohase tunnistuse võime leida V. Bunina päevikust: „Zurov arvab, et rajariikidest suudab bolševike vastu seista vaid Eesti” (LÜA, MS.1067/403). Ootamatuks muudab selle mõttekäigu päevikusse tehtud sissekanne aasta – 1931. Tol ajal ei olnud Nõukogude Liidu poolsed katsed tõmmata Baltikum oma võimuhaardesse veel kuigivõrd nähtavad. On selge, et Zurov mõtles selle peale ja arutles asjade üle kainelt. Arvamus, et Eesti suudab vastu seista bolševistlikule ekspansioonile on suure tõenäosusega seotud Zurovi 1919.–1920. aasta kogemusega, kui ta nägi Eesti sõjaväe lahinguvõimsust ja võitlusvaimu. Lõpptulemusena osutusid Zurovi mõttemõlgutused küll tühiseks, ent ta jätkas enda kursishoidmist sõjaeelse Baltikumi olukorraga. 1939. aastal ei olnud nõukogude võimu Baltikumis veel kehtestatud, ent Vene sõjaväebaaside siia lubamine oli tema jaoks iseenesest juba riigipööre. 1939. aasta 19. oktoobril kirjutas ta V. Buninale, kes taasesitas Zurovi kirja fragmendi oma päevikus: „Eile sain Ljonjalt kirja. [---] Mõne päeva pärast haarab Punaarmee Läti. Baltikum on sovetiseeritud. Täna on suur maarjapäev. Lähme kirikusse, palvetame nende eest, kes sinna jäid.”²⁵

Mälestused Eestist

Peale 1940. aastat polnud Zurovil Eestiga (nagu ka Lätiga, kus elasid ta sugulased) pikka aega mingeid sidemeid. Tema üleelamistega olid kursis sõbrad. Nii näiteks kirjutas sõjaväes olev kirjanik Vladimir Varšavski Zurovile järgmist: „Kallis Ljonja, tänan, et vastasid mu kirjale. Saan aru, kui raske sul on. Minul on Eestis tuttav vaid Ivask ning vaatamata sellele muretsen hirmsasti, mis on temast saanud” (VVMA, f 3, n 1, s 38, lk 10). Alles pärast N. And-

²⁵ V. Bunina päevik. Sissekanne: 20. X 1939 (LÜA, MS.1067/403). Suure tõenäosusega käib jutt nn baaside lepingust, mille kohaselt toodi Eesti territooriumile 25 000 Nõukogude sõjaväelast. Analoogiline leping sõlmiti ka Lätiga, mis jõustus 14. X 1939 (vt M. И. Мельтюхов, Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939–1941. – <http://militera.lib.ru/research/meltyukhov/index.html>).

rejevilt kirja saamist hakkas ta saama mingitki infot oma Eesti tuttavate kohta. Olgu öeldud, et Andrejev oli vahepeal jõudnud kaks aastat Vene vanglas Saksamaal²⁶ kinni istuda, pärast mida tal õnnestus Inglismaale jõuda ning alles seal olles Zurov üles leida.²⁷ Ühiste tuttavate kohta õnnestus Andrejevilt infot saada Jüri Ivaski²⁸ kaudu Hamburgist.

Zurov oli N. Andrejevi mõtetes niivõrd tihedalt seotud Petserimaaga, et ainuüksi lugedes mõnd teadusartiklit sealsest kloostrist ja selle asukatest, meenus Andrejevile kohe Zurov: „üha meenutan Teid, Teie „Kodumaad” ja Teie artikleid „Liivimaa piiril asuvast” kloostrist...” (Andrejevi kiri Zurovile 9. X 1953. VVMA, f 3, m 1, s 24, lk 44). Zurovi esimene Cambridge’is käik, kuhu Andrejev oli elama asunud, kujunes nooruspõlve mälestusteks: „Te töite endaga paljutki kaasa: loominguilise hõngu, mis „hingab, kus taht”; Teie reisides on ruumide tuult...; minu jaoks isiklikult olid meenutused Petserimaast – „kodumaalt”, vene tuulest aetud valged jänesed Pihkva järvel” (Andrejevi kiri Zurovile 14. I 1955. VVMA, f 3, m 1, s 24, lk 47).

Ka Zurov meenutab pidevalt Eestit. Ta meenutab seda, mis tal kunagi õnnestus eesti kultuuri kohta teada saada. Nii näiteks teatab ta M. Grinile, et ostis eepose „Kalevipoeg”, mida ta seostab oma Petserimaa uurimustega: „Otsin eile Dom Knigist „Kalevipoja” (need on Võru maakonna märkmed. Olen seal käinud ja näinud ka Fr. Kreutzwaldi mälestusmärki Võrus)” (Zurovi kiri M. Grinile 10. VI 1958. LÜA, MS. 1068/2723).

Zurovini jõudsid ka lohutamatud uudised tema enda raamatute saatusest Nõukogude Eestis. Tema arhiivis on säilinud järgmine märg: „Nõukogude sõjavägede tulekuga Baltikumi korjati raamat [„Kadett”] ära kõigist linna- ja külaraamatukogudest” (LÜA, MS. 1068/723).

Suhted nõukogude arheoloogidega

1950. aastate keskpaigast hakkavad Zurovini jõudma nõukogude arheoloogide sõjajärgsesse aega jäävad Petseri kloostri uurimused. Nii saatis V. Sedov talle oma väitekirja „Kriivitsid ja slaavlased” autoreferaadi (Moskva, 1954). Umbes samasse perioodi jäävad ka Zurovi kontaktid V. Malõševi²⁹, V. Kostotškini³⁰ ja P. Rappoportiga. Viimane saatis talle teate tema tööde tunnustamise kohta, mis on meeldiv igale asjaarmastajast uurijale. Zurov tsiteerib Rappoportit oma kirjas Andrejevile: „„Eesti pikkade (kohanimede) viitamata) kalmete leviku skeemi on kahel korral üllitanud H. Moora (sinna on lisatud ka

²⁶ Vt selle kohta: Андреев 1996.

²⁷ Andrejev kirjutas: „Meenutades Petserit, mõtlen Teist ning mõeldes Teist, meenuvad Petseri ja meie 1937. ja 1938. a aset leidnud kohtumised” (Andrejevi kiri Zurovile 21. VIII 1948. VVMA, f 3, m 1, s 24, lk 25).

²⁸ Jüri Ivask (1907–1986), vene luuletaja ja kirjandusteadlane. Sündis Moskvast, isa poolt eestlane, alates 1920. aastast elas Eestis. 1944 põgenes Saksamaale ja asus 1949. aastal elama USA-sse. Õpetas mitmes ülikoolis vene kirjandust, avaldanud vene keeles luulet, proosat ja kirjandusteaduslikke uurimusi.

²⁹ V. Malõšev (1910–1976), kirjandusteadlane, kirjandusajaloolane, filoloogiadoktor. 1934. aastal käis Petseri kloostri n-ö esimesel vanade raamatute ekspeditsioonil, millega ta pani aluse Venemaa TA Vene Kirjanduse Instituudi (Puškini Maja) vanade raamatute kogule.

³⁰ V. Kostotškin (1920–1992), ajalooteaduste doktor, arheoloog.

Teie uurimuste materjale” (kõike seda kirjutab Leningradi arheoloog P. Rapoport))” (Zurovi kiri Andrejevile 27. IV 1959. CAIA).

Nõukogude ajakiri Arhitekturnoje Nasledstvo (1956, nr 6) osutus Zurovi jaoks suureks pettumuseks. Eelkõige M. Rabinovitši³¹ töö „Petseri kloostrite arhitektuuriline ansambel”, milles oli palju faktivigu ning Nikolai torni pihtseina kujutamisel oli too üleüldse kasutanud puhast fantaasialendu: „Täielik fantaasia! Vot sulle siis teaduslik rekonstruktsioon. Rabinovitšil pole aimugi Petseri kloostrite vanast ehituskoolist, mille mina avastasin juba 1928. a. Ning Nikolai kiriku ja selle pihtseina joonise avaldasin Riia ajalehes „Slovo” kohe. [---] Vaadake ise, mida on kujutanud Rabinovitš, ja võrrelge seda minu joonisega „Kodumaas”” (Zurovi kiri Grinile 3. IV 1957. LÜA, MS. 1068/2670).

Zurovi meelepaha oli suur, ta kirjeldab probleemi lisaks veel N. Andrejevile ja V. Malõševile. Viimane saatis löiked Zurovi kirjast edasi tollelesamale arheoloogile Rabinovitšile (Zurovi kiri Andrejevile 25. I 1958. CAIA). Malõševi kiri avaldas tõenäoliselt muljet, sest Zurov teatas M. Grinile: „Eile sain (lõpuks) arheoloog Rabinovitšilt paksu kirja.... Tänab mind kirja eest, õigustab end ning palub talle üht-teist selgitada. Loomulikult tunneb ta end puudutatuna” (Zurovi kiri Grinile 25. I 1958. LÜA, MS. 1068/ 2722).

Tagaigatsetud Eesti

Informatsiooni Eestis elanud tuttavate kohta laekub Zurovile veel 1950. aastate keskelgi. Toosama N. Andrejevi informant Jüri Ivask andis Zurovile teada paljude traagilisest saatusest: „Aleksandr Jevgenjevitsš Rozov hukkus 1941. aasta sügisel [ääremärkus – uppus]. Jurjevi vanglas lasti maha Nazimov. „Nad hukati seetõttu, – ütles Ivask –, et neid polnud võimalik evakueerida”. [---] Samal ajal lasid bolševikud maha Petseri Gümnaasiumi õpetaja Nesterovi. Käisin tal kunagi külas. Hiljem lasid sakslased maha ka tema poja” (Zurovi kiri Grinile 18. VI 1962. LÜA, MS. 1068/2911).

Hruštšovi „sulaaeg” võimaldas nõukogude kodanikel külastada nende välismaal elavaid sugulasi. Nii kohtus Zurov Pariisis mõnede oma ammuste tuttavatega. Lisaks sellele otsis ta ka ise aktiivselt taga inimesi, kes olid kunagi Eestiga seotud: „Eile käis mul külas vana petserlane Ivan Jakovlevitsš Troon (eestlane, elab vanadekodus, põgenes Eestist sõja ajal, ta on 79-aastane), kelle juures ma kunagi Petseris elasin. Ta rääkis mulle palju inimeste saatustest. Eile käisin külas professor Ganšini (muusikateadlane) lesel, vestlesin tema pojaga (tema põgenes Tartust sakslaste taganemise ajal)” (Zurovi kiri Grinile 21. IX 1956. LÜA, MS. 1068/2633).

Mälestused Eestist on Zurovi jaoks sageli seotud kaotustega. Hukkunud on mitte ainult inimesed, vaid ka terved linnad: „Kulla Militsa Eduardovna, minu Ostrovi kindluse (millel seisavad Serjoža ja Vanda jäämineku ajal [L. Zurovi romaani „Põld” tegelased – I. B]) lammutasid sakslased vundamendi maha, ka kivid viisid minema. Need seinad ja tornid olid minu jaoks väga kallid. Kui palju oli seal rõõmu ja südamepuhtust. Narvat (Ivangorodi) õhkisid sakslased tervelt kaks päeva. Tõid dünamiidi. Lõhkasid torni torni järel. Mäletate – Jaanilinn, pole enam kindlust ja selle vanu kirikuid! [---] Ta

³¹ M. Rabinovitš, (1916–2000), nõukogude arheoloog ja etnograaf. Esimene Moskvas pärit Petseri arheoloogilise ekspeditsiooni juht, ajalooteaduste doktor.

[E. Mahler] sai Tallinnast kirja, kus Gorodištše õpetaja kirjutab „Gorodištše veski põles maha, pole enam selle tammi, veski perenaine suri ära”. Elavate kirjas pole enam paljusid häälekaid lauljaid. Sealses veskis ma ju käisin, tammi all käisin ujumas. Lauljaid küsitlesin ja pildistasin – vaat seda vana Jazihhat suure päevalille all” (Zurovi kiri Grinile 18. IV 1958. LÜA, MS. 1068/ 2715).

Sellist Eestit, millist armastas ja mäletas Zurov, enam ei olnud. Samal ajal oli Eesti talle palju andnud. Zurov, kes jäi varases nooruses ilma kodumaast, elas üle rasked haigused ja lootusetuna tunduvad haavad, jäi ellu ning pani selle usu päästva jõu arvele. 1930. aastate keskel püüdis ta Eesti poole, kus teda huvitav vene kultuur oli säilinud kohati paremini kui Venemaal. Pärast sõda, kui ta kirjeldas oma töid ja tegemisi Petserimaal, tunnistas Zurov, kui-võrd oluline roll oli sellel paigal tema enda loomingu: „1935. aastal, kui olin Lõuna-Prantsusmaalt jõudnud Eestisse, sain teada, et minu „Kodumaad” loetakse vene külades ja mitte ainult Petserimaal, vana Irboska külje all, vaid ka Obozerje ja Narva alade kalurikülades. Pean nentima, et just see raamat aitas mind väga 1937. ja 1938. aasta tööde käigus. [...] Vanakesed, noored talupojad, pedagoogid, kõik aitasid meid, kuna teadsid, et vene muististe vastu tunneb huvi piiri tagant sinna sõitnud kirjanik. Maakonna veterinaari, esseeride partei liikme doktor Svidzinski arvustus rõõmustas mind kõigest kriitilistest fõljetonidest enam. Ta ütles mulle, et talupojad suhtuvad minusse usaldusega ning armastavad mind. „See on teie jaoks suurim tunnustus – ning lisas –, sest teid loeb rahvas.” Kohalikud rääkisid: „Nüüd on ka korrallikult haritud inimesed meie vastu huvi tundma hakanud.” Kõike seda kirjutan selleks, et saada aru minu loomingu ja teadustöö läbipõimumisest. Peipsi ääres, Irboskas tegin kiireid eskiise, kirjutasin üles talupoegade lugusid revolutsioonist ja kodusõjast, kogudes nõnda materjale oma uute raamatute jaoks” (LÜA, MS. 1068/e25).

Leonid Zurov mitte ainult ei kogunud rikkalikku etnograafilist materjali, mis on senini suurelt osalt teaduskäsitluse toomata, vaid ka hingas ekspeditsioonide käigus oma rahvaga ühes rütmis. Nautis oma keele, uskumuste, ebausude, rituaalide ja laulude kunsti ning rikkust. Ta ahmis endasse kõike seda, millest ta Pariisis olles puudust tundis. Uhkustundega kirjeldas ta Petserimaal toimunud traditsioonilist vene kultuuri päeva: „15-ndal oli vene kultuuri pidu. Aktus Tütarlaste Gümnaasiumis. Sain aupileti. 16-ndal – rahvapidu. Laulud, tantsud, muttide ja tütarlaste jalakeerutused, koorid, rahvamasid küladest, Pihkva järvest Peipsini, Irboskani jne. Sarafanid... hõbedased ketid rinnal. Vot on eided! Üks küla siseneski linna – tantsides. On alles osavad eided! [...] Tolm, kuumus, pidu algas kell 12, lõppes alles öösel” (Zurovi kiri V. Buninale 17. VI 1935. LÜA, MS. 1067/2074). Nii mitmeski Zurovi kirjas Andrejevile meenutab ta oma Eestis käike kui vaat et kõige õnnelikumat aega oma elus: „Meenutan kaugeid aegu. Tallinn, Irboska, Petseri ja Pihkva järve rannad. Kui kerge oli siis hingata” (Zurovi kiri Andrejevile 27. IV 1964. CAIA).

Artikkel valmis sihtfinantseeritava teema „Eesti tekst vene kultuuris. Vene tekst eesti kultuuris” (SF 0130126S08) raames.

Arhiivimaterjalid

CAIA = Catherine Andreyevi isiklik arhiiv Oxfordis

ERA = Eesti Riigiarhiiv

LÜA = Leedsi Ülikooli arhiiv

VVMA = A. Solženitsõni nim Välis-Vene Maja arhiiv

Kirjandus

- А й х е н в а л ь д, Юлий. 1928. Литературные заметки. – Руль 10. X.
- А м ф и т е а т р о в, Александр 1929. Души полные и души опустошенные. – Возрождение 9. III.
- А н д р е е в, Николай 1996. То, что вспоминается. Из семейных воспоминаний Н. Е. Ефремова (1908–1982), I–II kd. Tallinn.
- Б е л о б р о в ц е в а, Ирина 2004. „Предчувствие мне подсказывает, что я недолгий гость”. Переписка И. А. Бунина и Г. Н. Кузнецовой с Л. Ф. Зуровым (1928–1929). – И. А. Бунин, Новые материалы. О. Коростелев, Р. Дэвис (toim). Москва: Русский путь, lk 248, 252.
- Б у н и н, Иван 1928. Леонид Зуров. – Россия и славянство 12. I.
- В л а д о в с к и й, Александр 1935. О новых домах в Петсери, работе Л. Зурова, „знатоках” и словоблудии. – Вести дня 26. IX; Русский вестник 28. IX.
- З а й ц е в, Константин 1929. Леонид Зуров. – Россия и славянство 9. III.
- З у р о в, Леонид 1928. Отчина. Рига.
- З у р о в, Леонид 1935. Из истории церкви Николая Ратного в Печерском монастыре, II. Как был открыт древний город, носящий название Городачек. – Новь. Восьмой сборник. Tallinn: Нови, lk 93–102.
- З у р о в, Леонид 1936. Дороги Эстонии. – День русского просвещения. Изд. Союза рус. просветительных и благотворительных обществ в Эстонии. Май-июнь. Tallinn, lk 3.
- З у р о в, Леонид 1938. Игумен Корнилий. Из печерских впечатлений. – Сегодня 25. XII.
- З у р о в, Леонид 1939a. Древняя земля. – Старый Нарвский листок 28. VI.
- З у р о в, Леонид 1939b. Живые воды. На боевых могильниках Изборска. – Сегодня 24. XII.
- З у р о в, Леонид 1940. Обитель. – Сегодня 11. II.
- И. 1935. В Печорском крае. – Журнал Содружества, nr 10.
- К у з н е ц о в а, Галина 1995. Грасский дневник. Москва.
- М е л ь т ю х о в, Михаил, Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939–1941 – <http://militera.lib.ru/research/meltyukhov/index.html>
- С л о н и м, Марк 1929. Литературная хроника. – Воля России, nr 3.

Internetiallikad

http://www.hrono.info/biograf/bio_z/zurov.html

<http://mirslouvrei.com/content-his/ZUROV-LEONID-FEDOROVICH-32089.html>

Venekeelsest käsikirjast tõlkinud AURIKA MEIMRE

Leonid Zurov in Estonia

Keywords: 20th-century Russian émigré writer, archaeological and ethnographic expeditions to the southeast Pechory / Petseri region of Estonia; Setu life and customs

Russian émigré writer Leonid Zurov (1902–1971) was born in the Pskov province. At 16 he became a volunteer in the Civil War, fighting against the Bolsheviks. Together with the Northwestern Army, Zurov, twice injured and contused, found himself in Estonia in 1919. There he suffered from spotted fever and relapsing fever.

In 1920 Zurov graduated from high school in Riga, worked and wrote two books, „Cadet” and „Motherland”, both published in 1928. He sent them to Paris to his favourite writer Ivan Bunin and Bunin invited him to France. From the end of 1929 Zurov lived in Nobel Prize winner Bunin’s family.

In 1927 Zurov joined an expedition from Riga to the Pskov-Pechory monastery, where he described the library and icons and made some local acquaintances. In 1935, 1937 and 1938 Zurov came to Pechory again, first alone, then commissioned by the Musée de L’Homme (Paris), and last time together with some scholars from Czechoslovakia and Switzerland. Zurov picked up articles of everyday life of the Setu people, wrote down their stories, omens, bought articles of their needlework, took photos of the locals. He turned his materials over to the archaeological office of Tartu University and to the Musée de L’Homme. He wrote a great article for the Swedish journal *Folk-Liv*, introducing the Setu ethnic group to the cultural and scholarly circles. After World War II he sent some reports on his Pechory expeditions to the Russian Academy of Sciences.

Irina Belobrovtsseva (b. 1946), PhD, Institute of Slavonic Languages and Cultures, Tallinn University, professor, venefil@tlu.ee